

КРИВОНОС Ольга Борисівна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. Проаналізовано і систематизовано педагогічні умови формування професійних компетентностей майбутнього педагога, зокрема: розвиток мотивації студентів до майбутньої педагогічної діяльності, позитивного ставлення майбутніх учителів до знань, у яких в ідеальній формі представлена їхня майбутня професійна діяльність; реалізацію діяльнісного підходу у організації всіх форм навчання студентів; організацію процесу формування професійних умінь майбутніх педагогів на творчому рівні. Розглядаються теоретичні основи понять "компетентність", "компетентність учителя", "професійно-творчі вміння" як компонент професійної компетентності вчителя.

Ключові слова: компетентність; компетентність учителя; професійно-творчі вміння; педагогічні умови; мотивація педагогічної діяльності; діяльнісний підхід у навчанні.

Постановка проблеми. Останнім часом проблема професійної компетентності педагогічних працівників перебуває в центрі уваги дослідників. Цей факт є визнанням того, що професійна компетентність відіграє провідну роль у педагогічній діяльності.

Компетентнісна модель освіти на перше місце висуває не процес, а результат навчання, виражений у термінах компетентностей людини, і такий, що піддається оцінюванню за концепцією вимірюваної якості.

Отже, фокус у реформуванні системи освіти повинен зміститися з процесу на результати та умови досягнення їх запланованої якості.

В інноваційних змінах у навчанні педагогічних кадрів основою мають бути компетентнісний та особистісно-індивідуальний підходи, поєднання яких дає змогу індивідуалізувати навчальний процес, спираючись на внутрішню мотивацію педагогів.

У моніторингу якості шкільної освіти в умовах запровадження компетентнісного підходу об'єктом вимірювання мають бути саме компетентності (у тому числі і ключові, які є виразником ціннісних засад особистісно зорієнтованої освіти) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна компетентність як головна ідея сучасного освітнього процесу, пов'язана з пошуками нових підходів у визначенні цілей освіти і способів їх досягнення (В. Андрущенко, Г. Балл, В. Біблер, Є. Бондаревська, О. Газман, Б. Гершунський, М. Євтух, Н. Ничкало, С. Сисоєва, Л. Хомич та ін.).

В останні роки особлива увага приділяється теоретичному аналізу і обґрунтуванню механізмів становлення вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності (Г. Аксьонова, Р. Асадуллін, Є. Волкова, Н. Григор'єва, В. Жорнова, Н. Нікітіна, Н. Соловйова); формуванню його загальної і професійно-педагогічної компетентності (М. Віленський, В. Гриньова, Е. Гришин, О. Ходусов); різним аспектам його індивідуально-творчого розвитку та інноваційного потенціалу (І. Богданова, Н. Кічук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, А. Линенко, Н. Мажар, Л. Подимова, Н. Посталюк, Т. Руденко, та інші).

Проте, в науковій літературі недостатньо представлено науково обґрунтовані теоретичні аспекти умов формування професійної компетентності вчителя.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Процес реформування сучасної освіти України спричиняє необхідність системного дослідження умов формування професійної компетентності вчителя як обов'язкового чинника організації сучасного навчання, самонавчання й адаптації людини до життя.

Метою статті є аналіз і систематизація умов формування професійної компетентності майбутнього вчителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу.

Викладення основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день проблема підвищення рівня професійної компетентності майбутнього вчителя,

здатного моделювати навчально-виховний процес, творчо мислити, бути генератором та реалізатором ідей, впроваджувати нові технології в процес навчання та виховання потребує дослідження в сучасних умовах.

Побудова освіти на основі компетентності, зазначає І. Зязюн, є одним із аспектів модернізації освіти, що слугує кроком переходу від парадигми предметно-знаннєвої освіти до моделі формування цілісного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, що належать до багатьох сфер культури і виконання багатьох соціальних ролей. Зокрема, він зазначає: «Завжди було зрозуміло, що компетентність не тотожна одержанню диплома, а пов'язана з деякими «додатковими» передумовами розвитку спеціаліста, його власним творчим потенціалом і якістю освіти, яку він одержав. Саме у професійній школі, орієнтованій на компетентність, народились такі специфічні методи підготовки компетентних спеціалістів, як задачний підхід, імітаційно-моделюючий, проектний і контекстний методи навчання, інтеграція навчальної і дослідницької роботи» [2, с. 318-328].

Теоретичний аналіз досліджуваного наукового феномена – «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність вчителя» розглядається в науці неоднозначно. Зміст цих понять трансформується відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві, освіті і розглядається під різними кутами зору.

У дослідженні ми керувались поняттям «компетентність», визначеним Законом України «Про вищу освіту». Зокрема, компетентність – це динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [3].

До змісту професійної компетентності вчителя І. Зязюн включає знання предмета, методики його викладання, педагогіки й психології та рівень

розвитку професійної самосвідомості, індивідуально-типові особливості й професійно значущі якості [2, с. 67].

До елементів професійної компетентності вчителя О.Дубасенюк відносить: спеціальну компетентність в галузі дисципліни, що викладається; методичну компетентність в галузі формування знань, умінь і навичок; психолого-педагогічна компетентність в галузі мотивів, здібностей, спрямованості [4, с. 76].

Вважаємо, що успішне навчання майбутніх учителів на рівні професійних компетентностей може здійснюватись тільки при створенні необхідних педагогічних умов.

Під педагогічною умовою ми розуміємо штучно створене середовище в навчально-виховному процесі, яке забезпечує досягнення поставленої мети.

Першою умовою ми визначили розвиток мотивації студентів до майбутньої педагогічної діяльності, позитивного ставлення майбутніх учителів до знань, у яких в ідеальній формі представлена їхня майбутня професійна діяльність.

Мотивація пізнавально-творчої діяльності, що включає роз'яснення мети, завдань, значення навчального матеріалу, розглядається багатьма авторами як один з найвідповідальніших етапів навчання, що вимагає високої дидактичної і психологічної компетентності викладача, розвинутих евристичних і логічних здібностей і вмінь. Ми спирались на наукові дослідження, які свідчать, що розуміння сенсу майбутньої професійної діяльності формує сталу спрямованість студента на творчий пошук, суб'єктивне відкриття, матеріальне втілення задуму, прагнення й уміння визволитись з-під впливу шаблону, сміливо взяти на себе ініціативу пошуку невідомого, тобто творчу діяльність [5, с. 51].

У формуванні мотиваційної основи, як свідчать наукові дані і наші спостереження, головну роль відіграє творчо спрямована особистість викладача, що характеризується творчою активністю, як провідною інтегрованою якістю його творчої діяльності. Трансляція власного творчого

досвіду викладача – головна умова і один із провідних факторів мотивації пізнавально-творчої діяльності студентів.

У дослідженні ми керувалися тим, що до мотивації входять всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, намагання, мета, установки, що мотивація пронизує основні структурні створення особистості: спрямованість, характер, здібності, емоційно-вольову сферу, психічні процеси. Для проявлення активності необхідна наявність у мотиваційному компоненті протиріч між існуючим і бажаним, між намаганням до активності і змогою її реалізації. Мотив виникає на основі потреби і формується в процесі пізнання студентами протиріччя між виниклою пізнавальною потребою і змогою її задоволення своїми силами. Якщо в тих, хто навчається, відсутній мотив діяльності, то це приводить до відсутності самої діяльності. Ми спирались також на дослідження психологів, педагогів, які виявили, що висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсуючого фактора у випадку недостатньо високих здібностей, але ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати відсутність навчального мотиву, а відповідно, не може привести до успіхів у навчанні [6, с. 7].

Таким чином, можна стверджувати, що реалізація першої педагогічної умови допоможе розв'язанню протиріччя між тим змістом, у якому відображено сутність самої професійної діяльності вчителя в усьому багатстві сучасних уявлень щодо її цілей, функцій, компетентностей і особистісними потребами, індивідуальними можливостями, здібностями і ціннісними настановами студентів, що намагаються опанувати зміст означеної діяльності.

Друга педагогічна умова підготовки студентів на рівні професійних компетентностей визначена нами як реалізація діяльнісного підходу у організації всіх форм навчання студентів (лекції, семінари, самостійна робота тощо). Створюється ця умова завдяки використанню у навчально-виховному процесі пізнавальних ситуацій, що спонукають майбутнього вчителя до усвідомлення цілей, змісту і засобів професійної діяльності крізь призму культурної відповідності історичним і соціальним обставинам. Такі пізнавальні

ситуації виникають при залученні студентів до активної пізнавальної діяльності в процесі підготовки різноманітних навчальних проектів, створення, моделювання і розв'язання творчих задач майбутньої професійної діяльності, використанні дидактичних можливостей інноваційних педагогічних технологій, зокрема, евристичного, проблемного навчання, навчання як дослідження тощо.

Реалізація діяльнісного підходу забезпечує активізацію пізнавальної активності студентів, формування їх професійних компетентностей.

Дослідник Т. Темерівська відзначає, що розвиток феномена “активність” у теорії та практиці освіти має складний шлях: від активності у догматично-репродуктивній діяльності до пошуково-творчої активності. Різні підходи до дослідження структури особистості зумовили відповідно два підходи до розробки проблеми активності як психолого-педагогічної категорії, а саме: діяльнісний та особистісний. У першому охарактеризовано активність у контексті діяльності, а в другому – активність як якість особистості. Вони свідчать про природу самого явища як складної інтегративної, багаторівневої властивості суб'єкта діяльності [7, с. 7].

До другої педагогічної умови формування професійних компетентностей ми відносимо також удосконалення організації навчальної і виробничої практики студентів. Професійна практика – реальне професійне середовище, де реалізується діяльнісний підхід до навчання і формуються професійні компетентності майбутніх педагогів.

Професійна практика – це органічна частина навчально-виховного процесу, яка забезпечує поєднання теоретичної підготовки майбутніх фахівців із професійно-творчою практичною діяльністю у загальноосвітніх закладах. Ми переконані, що професійна практика повинна мати характер неперервності та послідовності, починаючи із другого року навчання.

З позицій проблеми формування особистості професіонала у період проходження практики професійно-творче становлення студентів зводиться до формування внутрішньої готовності до усвідомлених уявлень, реалізації перспектив розвитку професійної компетентності [8, с. 152]. Але щоб

практичне навчання студентів дійсно послужило одним з головних етапів формування їх педагогічних компетентностей, професійна практика, як і будь-яка інша діяльність, повинна бути привабливою і значимою для студентів.

Ми висунули припущення, що професійна практика не приваблива й особистісно не значима для студента, якщо вона не носить дослідницького й евристичного характеру. Щоб перевірити достовірність цього припущення, ми використовували різні форми евристичної та креативної діяльності під час організації і проведення всіх видів практичного навчання з метою формування професійних компетентностей студентів.

Таким чином, реалізація діяльнісного підходу у організації навчального процесу є однією із провідних педагогічних умов формування професійних компетентностей майбутніх педагогів.

Третьою педагогічною умовою визначено організацію процесу формування професійних умінь майбутніх педагогів на творчому рівні.

На підставі результатів теоретичного дослідження та практичного досвіду ми прийшли до висновку, що вміння фахівця професійно-творчого характеру (професійно-творчі) – це внутрішньо значима, сформована в діяльності здатність особистості до власної трансформації та інтеграції спеціальних теоретичних знань і навичок при розв'язанні нестандартних задач професійної діяльності. Це засіб свідомої, цілеспрямованої виробничої творчої діяльності, незалежне придбання спеціаліста, реалізовані творчі здібності в теоретично-пізнавальній і практичній роботі. Професійно-творчі вміння фахівця проявляються у здатності особистості самостійно переносити раніше засвоєні спеціальні знання й навички у нову нестандартну ситуацію, знаходити вірні й оригінальні шляхи розв'язання педагогічних проблем в умовах дефіциту часу та інформації, альтернативні варіанти їх вирішення, комбінувати раніше відомі способи дій у нові при здійсненні професійної діяльності. Вважаємо, що професійно-творчі вміння є важливою складовою професійної компетентності педагога.

Професійно-творчі вміння педагога в дослідженні нами об'єднано в чотири блоки: 1) дослідницькі (діагностичні, прогностичні, конструктивні, науково-дослідницькі); 2) комунікативні (експресивні вербальні, експресивні невербальні, перцептивні); 3) операційні (організаційні, дидактичні, виховні); 4) рефлексивні, що відповідає специфіці діяльності майбутнього вчителя [9, с. 41].

Реалізація цієї умови нами здійснювалась завдяки використанню дидактичних можливостей інноваційних педагогічних технологій, зокрема, евристичної.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, підготовка майбутніх учителів на рівні професійних компетентностей є нагальною проблемою сучасної педагогічної освіти. Але успішно цей процес може здійснюватись тільки при створенні необхідних педагогічних умов як спеціально створеного штучного середовища в навчально-виховному процесі, що забезпечує досягнення поставленої мети.

Такими умовами ми визначили: розвиток мотивації студентів до майбутньої педагогічної діяльності, позитивного ставлення майбутніх учителів до знань, у яких в ідеальній формі представлена їхня майбутня професійна діяльність; реалізацію діяльнісного підходу у організації всіх форм навчання студентів; організацію процесу формування професійних умінь майбутніх педагогів на творчому рівні.

Але проблема формування професійних компетентностей майбутніх педагогів не вичерпується нашим дослідженням. Перспективним може стати аналіз інших умов і шляхів підготовки студентів.

Авторське резюме:

Кривонос О.Б. Умови формування професійних компетентностей майбутніх педагогів

Проблема підготовки майбутніх педагогів на рівні професійних компетентностей є надзвичайно актуальною, оскільки затверджена концепція «Нова українська школа» та інші державні нормативні документи передбачають переміщення фокусу у реформуванні системи освіти з процесу на результати та

умови досягнення їх запланованої якості у вигляді компетентностей. Нова школа потребує нового компетентного вчителя, який може стати агентом змін.

Метою статті є аналіз і систематизація умов формування професійної компетентності майбутнього вчителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз і синтез, узагальнення науково-методичної літератури, державних нормативних документів з педагогічної освіти з метою вивчення стану досліджуваної проблеми; емпіричні: спостереження, результати педагогічного експерименту з формування професійно-творчих умінь студентів як компоненту їх професійної компетентності.

Основні результати дослідження. Компетентність – це динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

Ефективність формування професійних компетентностей майбутніх педагогів залежить від створення педагогічних умов як штучно створеного середовища в навчально-виховному процесі, яке забезпечує досягнення поставленої мети.

Досліджувались: мотивація пізнавально-творчої діяльності, що включає роз'яснення мети, завдань, значення навчального матеріалу; реалізація діяльнісного підходу під час проведення лекцій, практичних занять, самостійної роботи, практичної підготовки; організація процесу формування професійно-творчих умінь майбутніх педагогів як на практичних заняттях, так і під час проходження студентами навчальної і виробничої практики.

Висновки та пропозиції автора. Підготовка майбутніх учителів на рівні професійних компетентностей може здійснюватись успішно тільки при створенні необхідних педагогічних умов. Такими умовами ми визначили: 1) розвиток мотивації студентів до майбутньої педагогічної діяльності, позитивного ставлення майбутніх учителів до знань, у яких в ідеальній формі представлена їхня майбутня професійна діяльність; 2) реалізацію діяльнісного підходу у організації всіх форм навчання студентів; 3) організацію процесу формування професійних умінь майбутніх педагогів на творчому рівні.

Але проблема формування професійних компетентностей майбутніх педагогів не вичерпується нашим дослідженням. Перспективним може стати аналіз інших умов і шляхів підготовки студентів.

Список використаної літератури:

1. Концепція «Нова Українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: novashkola@mon.gov.ua.
2. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua>laws/1556-18.
4. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 412 с.
 5. Полякова О.М. Формування творчої активності майбутніх учителів у процесі розв'язання педагогічних задач: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Полякова Ольга Михайлівна. – Х., 1999. – 188 с.
 6. Тарасевич Н.М. Стратегія поведінки вчителя у складних педагогічних ситуаціях: Спецкурс. Тексти лекцій / Н.М. Тарасович. – Полтава: ІОЦПДПУ, 2005. – 119 с.
 7. Темерівська Т.Г. Формування пізнавальної активності студентів медичного коледжу в процесі вивчення природничо-наукових дисциплін: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Темерівська Т.Г. – Тернопіль, 2004. – 197 с.
 8. Єрмак Н.П. Педагогічна практика як чинник професійного формування вчителя загальноосвітньої школи // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Сер. 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 3 (13). – 290 с.
 9. Кривонос О.Б. Формування професійно-творчих умінь студентів медичних коледжів у навчальній діяльності: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Кривонос Ольга Борисівна. – Харків, 2008. – 210 с.

SUMMARY

Kryvonos O. B. Terms of forming of professional competences of future teachers

A competence is dynamic combination of knowledge, abilities and practical skills, ways of thinking, professional, world view and civil internal, mental and ethical values, that determines ability of person successfully to carry out professional and further educational activity and is the result of studies at certain level of higher education.

Efficiency of forming of professional competences of future teachers depends on creation of pedagogical terms as artificially created environment in an educational-educator process, that provides the achievement of the put aim.

Key words: *competence, competence of teacher, professionally-creative abilities, pedagogical terms, motivation of pedagogical activity, activity approach, future teachers.*